

*Вишковська В. І.
Національна академія внутрішніх справ*

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА КОНСТРУКЦІЯ МЕХАНІЗМУ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті досліджено та охарактеризовано соціально-юридичну сутність механізму правозахисної діяльності в Україні. Проаналізовано структуру цього механізму та його складові елементи, в якості яких розглядається правова (нормативна), інституційна (організаційна) та функціональна підсистема.

Ключові слова: *права і свободи людини та громадянина; захист прав людини; забезпечення прав і свобод людини; гарантування прав людини; механізм правозахисної діяльності.*

Забезпечення належного рівня захисту прав людини належить до найгостріших проблем української дійсності. В останні роки це питання є предметом серйозного наукового аналізу представників різних галузей знань, зокрема й загальної теорії держави та права. Конституційне прагнення України розвивати і зміцнювати правову державу неможливо реалізувати без утвердження у суспільній свідомості ідеї невідчужуваних прав і свобод людини та громадянина. Невипадково, що однією з фундаментальних ознак правової держави вважається наявність системи ефективних юридичних засобів, які гарантують правову захищеність людини й громадянина. Проте, проголошення на загальнодержавному рівні принципів соціальної справедливості, пріоритетності прав і свобод людини та громадянина, верховенства права ще не привело до фактичного покращення стану справ у правоохоронній та судовій системах.

Саме виходячи з наведених підстав, проблема захисту прав і свобод людини є дуже актуальною і потребує ретельного дослідження, хоча їй приділяли увагу багато дослідників, зокрема такі як М. В. Вітрук, В. М. Горшеньов, В. Є. Гулієв, М. І. Козюбра, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков, О. А. Лукашова, О. В. Марцеляк, М. І. Матузов, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, І. В. Ростовщиков, В. Ф. Сіренко, О. Ф. Скакун, Ю. С. Шемшученко та інших вчені. Необхідно зазначити, що окреслена проблема не втрачає своєї актуальності сьогодні, а навпаки, в умовах проведення правової реформи набуває нового значення.

Метою статті є здійснити загальнотеоретичну характеристику поняття, суті та змісту механізму правозахисної діяльності, визначити його місце і роль у правовій системі України.

Осмислення правового захисту за сучасних умов знову повертає увагу представників загальнотеоретичної юриспруденції, що зумовлено характером соціальних, політичних та економічних перетворень. Необхідно зазначити, що сучасна юридична наука розрізняє поняття “правовий захист” та “захист прав людини”. Так, різниця між цими правовими інститутами полягає в наступному.

По-перше, захист прав людини – це тільки правозастосовча діяльність, а правовий захист – це і правозастосовча, і правотворча діяльність.

По-друге, правовий захист – це не тільки захист прав, але додатково ще й юридична допомога людині, яка надається адвокатурою, нотаріатом, громадськими

об'єднаннями, урядовими організаціями й установами. Крім того, правовий захист діє на всіх стадіях прояву права – загального положення, володіння і користування (безпосередньої реалізації), то захист права діє тільки на стадії користування правом.

По-третє, правовий захист з одного боку і захист прав – з іншого, мають різну мету: перша – забезпечити правову захищеність людини в цілому, друга – захистити від порушення або відновити порушене конкретне суб'єктивне право.

По-четверте, правовий захист людини і захист прав відрізняються і за видами діяльності. Перший реалізується через юридично-правову діяльність, а другий – тільки через юридичну (правозахисну) діяльність. Також правовий захист, на відміну від захисту прав, охоплює всі елементи правового статусу людини, у тому числі і його обов'язки. Крім того, якщо захист права поширюється тільки на суб'єктивне право, то правовий захист – і на норми права (об'єктивне право) [2, с. 21-22].

Таким чином, під захистом прав і свобод людини необхідно розуміти форму забезпечення прав і свобод, яка відображає дію певного механізму, спрямовану на: припинення порушень прав і свобод особи; ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні; відновлення порушених прав і свобод; притягнення до юридичної відповідальності особи, винної у скоєнні правопорушення [3, с. 7].

Для загального осмислення та характеристики понять “правовий захист” та “захист прав людини”, необхідно звернутися до категорії механізму захисту прав людини і громадянина, що дозволить провести порівняльну характеристику двох видів захисту через призму структурного аналізу даних явищ, виявити риси схожості, тотожності або відмінності.

З метою ефективного регулювання суспільних відносин, у науковий обіг введено поняття механізму захисту прав людини і громадянина як системи засобів та факторів, які створюють необхідні умови поваги прав і свобод людини [4, с. 15].

Поняття механізму захисту прав людини є динамічною характеристикою і переважно є ширшим, аніж поняття самого захисту. Воно, здебільшого, включає у себе декілька підсистем, підмеханізмів чи елементів. Так М. Ф. Орзіх вважає, що до складу механізму захисту прав людини входять нормативні (перш за все, матеріально-правові), процесуальні та інституціональні форми і засоби захисту прав людини [5, с. 117]. О. В. Негодченко визначає механізм правового захисту як динамічну систему правових форм, засобів та заходів, дія і взаємодія яких спрямовані на запобігання порушенням прав людини чи на їх відновлення у випадку порушення. На його думку механізм правового захисту містить у собі три елементи: 1) охорона прав; 2) захист прав; 3) юридична допомога людині [6, с. 491]. Г. Г. Шмельова до поняття юридичного механізму забезпечення прав людини включає: а) національне законодавство; б) юридичні процедури реалізації прав людини; в) юридичні засоби охорони прав людини; г) юридичні засоби захисту прав людини [7, с. 49-51].

Таким чином, під механізмом правозахисної діяльності необхідно розуміти діяльність уповноважених правозахисних органів та організацій, діяльність яких врегульована правовими основами, а також юридичних засобів та соціальних умов, які визначають процедуру захисту (поновлення) прав і свобод людини та громадянина. Таке визначення дає можливість найбільш повно розкрити соціально-правову сутність і призначення механізму захисту як складного, багатоаспектного й, водночас,

цілісного явища правової дійсності, яке посідає особливе місце у правовій системі та виконує в ній специфічні функції. Структура механізму розкривається через єдину узгоджено функціонуючу систему взаємопов'язаних між собою елементів, які у своїй сукупності створюють реальні можливості для захисту порушених прав і свобод особи.

Отже, можна виділити правову (нормативну), інституційну (організаційну) та функціональну складові вказаного механізму. Причому, враховуючи, що нормативно-правові акти визначають ті чи інші аспекти діяльності суб'єктів правозахисної діяльності, при визначенні місця зазначених елементів у механізмі захисту особливу увагу слід приділити саме нормативно-правовій складовій.

Нормативний компонент механізму правозахисної діяльності – це система правових норм та принципів, що регулюють відносини у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина. Таким чином, законодавство України у сфері правозахисної діяльності умовно можна поділити на дві групи. До першої групи, на нашу думку, слід віднести нормативно-правові акти, що визначають засади здійснення правозахисної діяльності, до другої – нормативно-правові акти, що встановлюють систему правозахисних органів та організацій і визначають їх правовий статус.

До інституційного (організаційного) елемента механізму захисту відносяться суб'єкти правозахисної діяльності, тобто органи та організації, які спеціально уповноважені державою здійснювати на професійній основі та відповідно до закону, а у випадках встановлених законодавством – у відповідній процесуальній формі із застосуванням правових засобів діяльність, спрямовану на захист прав та свобод людини і громадянина.

Функціональним елементом механізму захисту прав і свобод людини та громадянина є правозахисна діяльність. Дана діяльність полягає в наданні кожному громадянину правової допомоги, а також юридичним особам, іноземцям і особам без громадянства у спірних питаннях із охорони права, зловживанням правом, захисті фізичних осіб від обвинувачення та в державному гарантуванні охорони прав громадян правозахисними органами [8, с. 27].

У механізмі захисту прав людини можна виділити два рівні – внутрішньодержавний та міжнародний.

На внутрішньодержавному рівні найбільш ефективний захист прав і свобод людини та громадянина забезпечують суди загальної юрисдикції, які розглядають переважну більшість справ, пов'язаних з порушенням прав та свобод людини і громадянина. Саме на забезпечення ефективного поновлення у правах компетентними національними судами порушених основних прав людини, наданих їй Конституцією або законом, спрямована ст. 8 Загальної декларації прав людини. Ці вимоги реально забезпечуються в Україні закріпленням в Основному Законі положення щодо захисту прав та свобод людини і громадянина судом, здійснення правосуддя виключно судами, недопустимості як делегування, так і привласнення цього повноваження судів іншими органами чи посадовими особами, поширення юрисдикції судів на всі правовідносини у державі (статті 55, 124 Конституції України).

У демократичній державі судам належить центральне місце у всій правовій системі. Саме суд уособлює справжнє право і справедливість. Чим вище роль,

авторитет суду і правосуддя в цілому, чим більшу самостійність, незалежність має суд у взаємовідносинах із представницькими органами й органами управління, тим вище в країні рівень законності та демократії, тим надійніше захищені від можливих порушень права і свободи громадяни.

Основні функції судової влади виявляються в правосудді. Правосуддя – це діяльність суду, здійснювана в передбаченому процесуальним законом порядку і полягає в розгляді, вирішенні конфліктів, пов'язаних із дійсним або припустимим порушенням норм права. Ця функція судів відображена в українському законодавстві.

По-перше, у відповідності зі ст. 55 Конституції України, саме на суди покладено завдання захисту прав і свобод людини.

По-друге, відповідно до ст. 124 Конституції “юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі”, тобто будь-яка суперечка з приводу порушення прав і свобод людини, що охороняються законом, може розглядатися судом.

По-третє, для судового захисту, громадянину достатньо скласти в письмовій формі позовну заяву і передати її в суд, якщо йдеться про порушення прав й інтересів, які впливають із трудових, цивільних, сімейних та адміністративних правовідносин.

Якщо ж особа вважає, що її права порушені внаслідок скоєння злочину, то вона може звернутися або безпосередньо до суду (наприклад, у справах про наклеп або образу) або до органів, до компетенції яких належить попереднє розслідування злочину – міліції або прокуратури. Висновки цих органів також будуть оцінюватися судом, крім тих випадків, коли вони приймають рішення про припинення справи на стадії попереднього розслідування (розслідування попереднє, тому що випереджає судовий розгляд). Але таке рішення, а також відмова відповідних органів у порушенні кримінальної справи можуть бути оскаржені в суді.

По-четверте, вироки, рішення, ухвали і постанови суду, які вступили в силу стають обов'язковими для всіх державних і громадських підприємств, установ і організацій, посадових осіб, громадян і підлягають виконанню на всій території України (ст. 14 ЦПК) [9].

Конституція України значно розширила можливості захисту прав та свобод громадянами, закріпивши їх право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом до відповідних судових установ чи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Це конституційне положення відповідає вимогам ст. 26 Європейської конвенції з прав людини.

Міжнародні правові акти про права людини містять певні міжнародно- гарантії захисту, які закріплені в міжнародних деклараціях, конвенціях, пактах, договорах та інших документах правового характеру і, які є обов'язковими для виконання всіма державами. Метою цих гарантій є:

- 1) юридичне закріплення прав, свобод і обов'язків людини та громадянина;
- 2) створення міжнародних установ й організацій, що повинні забезпечувати реалізацію прав і свобод людини та громадянина, а в разі порушення – сприяти відновленню порушених прав і свобод;
- 3) здійснення міждержавного контролю за станом забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Міжнародно-правові гарантії, які закріплені у міжнародно-правових документах, становлять систему правових засобів, умов та вимог за допомогою яких здійснюється забезпечення прав і свобод особи. Міжнародно-правові гарантії прав і свобод людини та громадянина поділяються на: а) матеріальні (можливість звернення до Європейського Суду з прав людини, закріплена Конвенцією про захист прав і основних свобод людини); б) процесуальні (доступність кожної людини на таке звернення); в) організаційні (порядок формування та діяльності Європейського Суду з прав людини) [10, с. 66-67].

Цілком очевидно, що значимість правозахисної діяльності для сучасного суспільства не викликає заперечення. Однак, для реалізації функцій та виконання завдань, що стоять перед цим видом діяльності, важливим є наявність ефективного механізму його здійснення. Таким чином, удосконалення механізму захисту прав і свобод людини та громадянина – важливе і невідкладне завдання Української держави. На жаль, розмитість, невизначеність, а то й повна відсутність юридичних правил, які б регулювали захист громадян, свідчать про незадовільну правову ситуацію, яка склалася в суспільстві. Юридичні механізми, які діяли в минулому зруйновані, нові ще не сформовані, а ті що діють, недосконалі. У таких умовах правовий статус людини і громадянина, закріплений в Конституції України, не має реального підґрунтя. А це загрожує перетворенням суб'єктивних прав у декларацію, відірвану від реального життя.

Використані джерела:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О. І. Наливайко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 178 с.
3. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / К.Г. Волинка; НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 16 с.
4. *Словська І.* Механізм захисту прав людини – основоположний принцип сучасного українського конституціоналізму // Право України. – 2001. – № 9. – С. 15-17.
5. *Орзих М.* Судебная власть в механизме защиты прав человека: доктрина и практика // Юридический вестник. – 2001. – № 4. – С. 116-128.
6. *Негодченко О.* Механізм правового захисту // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – К.: Ін Юре, 2005. – С. 491.
7. *Шмельова Г. Г.* Юридичний механізм забезпечення прав людини (загальнотеоретична характеристика) // Право України. – 1994. – № 10. – С. 49-51.
8. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: Підручник / відп. ред. В. Т. Маляренко. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
9. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-42. – Ст. 492.
10. *Білозьоров Є. В.* Міжнародно-правові гарантії як елемент механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. – Випуск 14. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – С. 63-68.

Вышковская В. И. Общетеоретическая конструкция механизма правозащитной деятельности в Украине.

В статье исследовано и охарактеризовано социально-юридическую сущность механизма правозащитной деятельности в Украине. Проанализировано структуру этого механизма и его составные элементы, в качестве которых рассматривается правовая (нормативная), институциональная (организационная) и функциональная подсистема.

Ключевые слова: права и свободы человека и гражданина; защита прав человека; обеспечение прав и свобод человека; гарантирования прав человека; механизм правозащитной деятельности.

Vyshkovska V. I. General theoretical construction mechanism advocacy in Ukraine.

The article explored and described the socio-legal nature of the mechanism of human rights in Ukraine. The structure of this mechanism and its components, which are considered as legal (regulatory), institutional (organizational) and functional subsystems.

Keywords: human rights and freedoms and citizen; protection of human rights; the rights and freedoms; guarantee human rights; advocacy mechanism.

Губань Р. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

РОЗВИТОК ЗАКОНОПРОЕКТНОЇ РОБОТИ З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ В УКРАЇНІ У 2000-2003 РОКАХ

В статті проводиться аналіз проектів законів України, щодо захисту суспільної моралі, які були зареєстровані у Верховній Раді України в 2000-2003 роках.

Ключові слова: законопроект, захист, суспільна мораль.

Незважаючи на те, що проблема правового регулювання захисту суспільної моралі, як свідчать нещодавні опитування, є вельми актуальною, однак питання правового регулювання захисту суспільної моралі залишається малодослідженим. Невиправдано мало уваги в українській юридичній науці приділяється і питанню історії законопроектної роботи з правового регулювання захисту суспільної моралі в Україні.

Однак, потрібно зауважити, що в Україні все-таки є науковці, які приділяли правовому регулюванню суспільної моралі увагу. Це насамперед В. В. Вітвіцька, В. В. Костицький, Л. С. Кучанська, А. В. Ландіна, Л. І. Миськів, В. О. Морозова. Особливо хотілося б відзначити роль в розгляді цієї проблеми львівського науковця Д. Гудими, який розглядав охорону моралі як правову підставу для обмеження прав людини.

Невирішена раніше частина загальної проблеми. Однак питання розвитку законопроектної роботи з питань захисту суспільної моралі в Україні так і не стали предметом досліджень українських вчених. З огляду на це, ця стаття і покликана заповнити цю прогалину.

Основним завданням цієї статті є саме розгляд законопроектної роботи із захисту суспільної моралі в Україні.